

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XVI

Neşir Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER - A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XVI

Sahibi: **ENDERUN KİTABEVİ** adına İsmail ÖZDOĞAN

Tel.: (0212) 518 26 09

Yazı İşleri Sorumlusu: Nejat GÖYÜNÇ

Adres: İmam Hüsnü Çıkmazı 35/3, 81130 Üsküdar - İST.

Tel.: (0216) 333 91 16

Dizgi: İlhami SORKUN

Tel.: (0212) 511 04 26 - 62

Basıldığı Yer: FATİH OFSET

Tel.: (0212) 501 28 23

Adres: **ENDERUN KİTABEVİ**, Beyaz Saray No. 46, 34490 Beyazıt - İST.

Cyrl MANGO - Gilbert DAGRON (yay. haz.) *Constantinople and its Hinterland, Papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies (Oxford, April 1993)*, XI+III (2 harita)+425 (indeks ile), Publications for the Society for the Promotion of Byzantine Studies, 3, VARIORUM, University Press, Cambridge 1995.

Akademik tarih çalışmaları içinde Bizans tarihi araştırmalarının çok önemli bir yeri vardır. Köklü bir geleneğe sahip olan ve temel metodik ve terminolojik meselelerini çözmüş görünen bu saha, bugün de özellikle Avrupa ve Amerika'da yüksek bir itibara sahiptir. Üniversitelerdeki Bizantinoloji kürsüleri yanında, resmi ve gayri resmi bir çok enstitü ve bilimsel araştırma amaçlı vakıf Bizans tarihçilerini diğer meslekdaşlarına oranla daha avantajlı kılmaktadır. Mezkur kuruluşların verdikleri destek ile sık diyebileceğimiz sürelerle toplanan milletlerarası çeşitli Bizantinoloji toplantıları, gerek mevcut yayınların ve araştırmaların gözden geçirilmesi gerekse yeni meselelerin ortaya konulmasında önemli bir rol oynamaktadır.

İşte yukarıda ismi geçen kitap da böyle bir toplantının, 2-6 Nisan 1993'de Oxford'da gerçekleştirilen Bizans Tedkikleri 27. Bahar Sempozyumu'nun, tebliğlerini havidir. Bizans başkenti ve hinterlandı arasındaki ilişkilerin, çok çeşitli başlıklar altında ele alındığı sempozyumda sunulan bildiriler, genel anlamda kapitalizm/modernlik-öncesi ortaçağ devletleri üzerine çalışan her tarihçiyi ilgilendireceği gibi, özellikle de Selçuklu ve Osmanlı uzmanları açısından dikkate alınması gereken katkıları içermektedir. Aynı coğrafyada halef-selef ilişkisinde olan ve esasen çok sayıda benzer öge taşıyan Osmanlı ve Bizans devletlerinin birisi üzerinde uzmanlaşmış bir akademisyenin diğerine yabancı ve uzak kalmaması gerekir. Tamamına yakını toplu olarak neşredilmiş Bizans kaynaklarının gittikçe artan şekilde Batı dillerine tercüme edilmesi ve yine çeşitli batı dillerindeki geniş ikincil eserlerin, bu konuda Bizantinist olmayanları avantajlı bir konuma getirmektedir. Bununla beraber, Türkiye'de yapılan İslam öncesi Türk toplulukları, Ortaçağ Anadolu'su ve 1453'e dek Osmanlı tarihi çalışmalarında Bizans kaynakları ve Bi-

zans tarihi literatüründen gereğince istifade edildiği söylenemez. Hem de elimizdeki G. Moravcsik'in hazırlanmış olduğu çok kıymetli bir rehber eser¹ bulunmasına rağmen!

Giriş yazısında, Bizans Konstantinopolisi hakkındaki çalışmaların tarihinden bahseden ünlü Bizantinist Cyril Mango, 450 sene önce Fransız kralı ile Sultan Süleyman'ın arasında bir ittifak kurmak üzere İstanbul'a gelen zoolog ve klassist Pierre Gilles'in, bu şehri gözlemleyen ilk batılı olmasa da bu konuda ciddi bir eser yazan ilk kişi olduğunu belirtiyor. Rönesans fikriyatından müllhem Gilles'in, antik müelliflerden ve İstanbul'da yaptığı kendi tedkiklerinden faydalanaarak hazırlanmış olduğu *De Bosporo thracio* ve *De topographia Constantinopoles* adlı iki monografik eseri 1561'de basılmış ve uzun bir süre kıymetli bir başvuru eseri olarak kullanılmıştır. O günden bu güne gerek Bizans zamanı Konstantinopolis ve gerek Osmanlı fethi sonrası ortaya çıkan İstanbul üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak, bunlar benzer kent tarihi örneklerinden farklı bir yapıya sahiptir. İstanbul'un, merkeziyetçi ve provizyonist iki imparatorluğa yüzyıllar boyu başkentlik yapması, onunla ilgili herhangi bir incelemeyi otomatikman Bizans ya da Osmanlı tarihinin umumi çerçevesine bağlamaktadır. Sempozyumun konusunun Konstantinopolis ve hinterlandı olarak seçilmesinin esas sebebi de budur. Bir yandan imparatorluğun başkenti olarak, Kefe'den Selanik'e, Selanik'den İskenderiye'ye çok geniş bir alanı idare eden Konstantinopolis, diğer taraftan kendini korumak ve beslemek için hinterlandına muhtaçtır.

Sempozyum tebliğlerinin ilk kısmı, "Toprak ve ürünleri" başlığını taşımakta ve Konstantinopolis iaşesinin farklı kalemleri hakkında mevcut literatüre ilâve bilgiler içermektedir. "The Water supply of Constantinople" başlıklı tebliğinde (s. 9-18), şehrin su ihtiyacı üzerinde duran C. Mango, bir Roma şehri olarak kurulan Konstantinopolis'de inşa edilen çok sayıda hamam ve çeşmenin içme suyuna ek büyük bir su talebini meydana getirdiğini ve bunun da Konstantin'in haleflerine bir hayli pahalıya malolduğunun altını çiziyor. İmparator Hadrian'ın Halkalı'dan, Valens'in ise Trakya'dan su getirmek için yaptırdıkları su kemerleri, sur içinde yağmur sularını toplamaya yönelik olarak inşa edilen yüze yakın sarnıç ve açılan birçok kuyu, şehrin su sisteminin temel taşlarını teşkil etmişlerdir. Bununla beraber; muhasara, kuraklık ya da nüfus artışı gibi sebepler çoğu zaman şehrin su durumunu tehdit edici unsurlar olmuştur. Mango'nun altını çizdiği hususlar ve ilerki çalışmalarda cevaplanmak üzere sorduğu sorular, bu konuda Bi-

¹ *Byzantino-Turcica*, Band I. *Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, Berlin 1958.

zans ve Osmanlı dönemleri arasında büyük bir paralellik olduğunu ve fakat Osmanlı su sisteminin Bizans'a oranla daha müttekâmil olduğunu ortaya koyuyor.² İstanbul'un iâşe sisteminde, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde görülen benzerlik ve süreklilik su dışındaki diğer kalemlerde de dikkat çekmektedir. J. Durliat'ın Konstantinopolis iâşesinin ne şekilde ve nerelerden sağlandığı ve imparatorluğun ne gibi problemlerle karşılaştığını işleyen tebliği ("L'approvisionnement de Constantinople, 19-33) Osmanlı iâşe sistemi incelemelerine de ışık tutacak hususlar içeriyor. Kara yolundan nakliyatın zorluğu, deniz yolunun İstanbul'un açık olduğu rüzgarlar sebebiyle kesilebilmesi, sık sık vuku bulan muhasaralar, nüfus artışı ve iç savaş şeklinde tezahür eden siyasi kargaşalar yüzünden şehirde sık sık kıtlıklar ortaya çıktığını belirten Durliat, iâşe sistemi konusunda da Osmanlı tarihçilerinin yabancı olmadığı unsurlara dikkat çekiyor. Muhtesib görevi gören prefet ve narh uygulamasının Bizans'taki muadilleri bunlar arasında zikredilebilir. Mısır (VII. yy.'a dek), Trakya, Selanik ve Kefe gibi merkezlerin Osmanlı döneminde de bu özelliklerini koruması, mezkur yerlerin, büyük bir tüketim merkezi olan İstanbul'un tabii iâşe hinterlandı olduğunu ortaya koyuyor. IX-XII. yy.'lar arasında Konstantinopolis'in hububat tedariki konusunu ele alan P.Magdalino ise ("The grain supply of Constantinople ninth-twelfth centuries", 35-47) Trakya ve Teselya'dan merkeze bu artı-ürün akışının ne şekilde gerçekleştiğine büyüteç tutuyor. Ticari bir piyasa ve devlet tarafından sübvansede edilen bir süreç ihtimalleri üzerinde durarak konuyu ele alan Magdalino, bu bölgelerdeki zirai toprakların büyük bir bölümünün başkentteki hanedan mensupları ve kilisenin, kalanının da yerel aristokrasi ve dini müesseselerin temellükü altında olduğunu altını çiziyor ve sistemde piyasanın rolünü, yerel toprak sahipleri ve ortakçı köylülerin nakdi vergileri ödemek için en yakın pazarda ürettiklerini devlete satmaları ile mahdut tutuyor. Siyasi merkez, XII.yy.'da içine düşmüş olduğu mali kriz sebebiyle -phoundax- adıyla bir kontrol mekanizması ihdas edip, piyasada bir tek el kurma ve vergileri yükseltme yoluna gitmişse de, özellikle toprağın tasarruf hakkını elinde tutan yerel dini müesseselerin baskısı sonucunda bundan vazgeçmek zorunda kalıyor. Magdalino'nun, hububatın Konstantinopolis sakinlerinin bir numaralı tüketim maddesi olan ekmeğe haline gelişine kadar olan süreçte kimlerin kârlı çıktığına verdiği cevap ise gemileri ile nakliyat yapan tüccarlar, değirmenciler ve fırıncılar

² İstanbul'un Osmanlı devri su sistemi için bkz. Kazım Çeçen, "İstanbul'un Eski Su Tesisleri ve Kırkçeşme", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri Bildirileri*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi 1989, 107-131; a.g.m., *İstanbul'un Osmanlı Devri Su Tesisleri*, İstanbul 1984 ve *Halkalı Suları*, İstanbul 1990. Ayrıca, Saadi N. Nirven, *İstanbul Suları*, İstanbul 1946 ve *Fatih II. Sultan Mehmed Devri Türk Su Medeniyeti*, İstanbul 1953.

gibi üretim sürecinin aracı unsurları oluyor. Bu bölümde yer alan diğer iki tebliğ ise, nisbeten daha az ele alınan iki kalem ile ilgili. J.Koder "Fresh vegetables for the capital" (49-56) başlıklı tebliği ile başkentin taze sebze ve meyve tüketimi üzerinde duruyor. Koder, VI.yy.tarihli bir kaynak olan Geoponika ışığında, uzun süren nakliyat işlemine müsait olmadığı için sur içi ve dışındaki bahçe ve bostanlarda yetiştirilen taze sebze ve meyveler hakkında bilgi veriyor. İklim şartlarının uygun olması durumunda, hububata oranla daha az tüketilen bu kalemin şehir içi üretiminin 500.000 kişilik bir nüfus için yeterli olacağı tezini savunuyor. G.Dagron ise, Marmara ve Karadeniz arasında göç eden ya da sürekli olarak İstanbul Boğazı'nda yaşayan balıklar, balık avcılığı ve balıkçılık esnafı hakkında bilgiler veriyor ("Poissons, pecheurs et poissonniers de Constantinople, 57-73).

Sempozyumun ikinci ana başlığı, "İdare" olarak belirlenmiş. C. Morrison, "La diffusion de la monnaie de Constantinople: routes commerciales ou routes politiques?" başlıklı tebliğinde (77-89), nümizmatik buluntular ve yazılı kaynaklar ışığında merkez çevre arasındaki parasal ilişkinin iktisadi ve siyasi boyutlarını ele alıyor. Küçük Asya, Balkanlar ve Afrika bağlamında, değerli maden ocaklarının merkez tarafından para yapımında kullanılması ve imal edilen Bizans parasının buralarda dolaşım tekeline elinde tutmasını vurgulayan Morrison, Bizans para tarihini üç döneme ayırarak, bunlar içinde imparatorluğun değişen siyasi gücü ile parasının itibarı arasında bir ilişki hasıl olduğunun altını çiziyor. Bizans merkezinin güçlü olduğu zamanlarda İskandinavya'dan Çin'e geniş bir coğrafyada itibar gören -solidus-un bileşimindeki değişim, merkezin hinterlandına tesir gücündeki değişimin de bir göstergesi oluyor. Morrison'un iyi hazırlanmış bu çalışması, son zamanlarda Osmanlı para tarihi üzerinde artan incelemelere de ışık tutacak yaklaşımlar içeriyor. Ünlü Bizantinist I. Sevcenko ise, 1991 yılında bir kısım Bizantinist ile Moskova'yı ziyaretleri sırasında kendisine Bizans'ta totaliterlik olup olmadığını soran eski S.S.C.B. Başkan yardımcısı G. Yanaev'e cevabı nitelikte kaleme aldığı yazısında ikinci ikonoklast dönem bağlamında Bizans siyasi iktidarının Asya hinterlandına ne derece hakim olduğunu tartışıyor ("Was there totalitarianism in Byzantium? Constantinople's control over its Asiatic hinterland in the early ninth century", 91-105). Dini bir konuda merkez ve çevre arasındaki yorum farklılığının ortaya çıkarmış olduğu sosyal ve siyasi meseleleri, kaynaklara hakkıyla nüfuz ederek ortaya koyan Sevcenko, bu tip konuları iddialı başlıklarını kanıtlamadan sunanların aksine ayağı yere basan bir tarihçilik örneği veriyor.

Üçüncü grup tebliğlerin ortak teması "Savunma". Genel yaklaşımlar yerine, daha mahdut bir çerçevede belirli somut örnekler etrafında kaleme alınmış incelemelerden oluşan bu bölümde, J.G.Crow "The Long Walls of Thrace", adlı

tebliği ile (109-124), Anastasya surları olarak da bilinen ve Konstantinopolis'i sürekli saldırıya maruz kaldığı Trakya kökenli saldırılardan korumak amacıyla inşa edilmiş surları tanıtıyor. G. Greatrex, "Procopius and Agathias on the defences of the Thracian Chersonese" başlıklı kısa yazısı (125-129); J.D. Howard-Johnston, "The siege of Constantinople in 626" adlı tebliği ile (131-142) Bizans şehrinin savunması ile ilgili noktaların altını çiziyorlar. "Strategies of defence, problems of security: the garrisons of Constantinople in the middle Byzantine period" (143-155) ile Konstantinopolis'in kendini savunmak için taşradaki insan gücüne duyduğu ihtiyacın altını çizen J.F. Haldon, taşrada tesis edilen garnizonların tehlike anında başkente yardım ettiklerini ve esasen imparatorluğun başkentte sürekli silâh altında az sayıda asker bulundurduğunu ifade ediyor. Bunun da sebebi olarak, devletin, iktisadi zorluklar yüzünden beslenemeyecek çok sayıda askerin Bizans başkentine önemli bir tehdit oluşturabileceğine dair kuşkusu olarak belirtiyor. Sempozyuma Türkiye'den katılan iki kişiden biri olan Nevra Necipoğlu, Yıldırım Bayezid'in Konstantinopolis'i muhasarası sırasında Bizans başkentinin içinde bulunduğu iktisadi durumu ele alıyor ("Economic conditions in Constantinople during the siege of Bayezid! (1394-1402), 157-167). Geç Paleologlar devrinde Latinler ve Osmanlılar arasında Bizans Devleti'nin durumu konusunda yakında yayınlayacağını belirttiği kitabından bir kesit sunan Necipoğlu, Bizans şehirlerinin Osmanlı tarafından muhasaralarını umumiyetle Osmanlı müverrihlerinden takip eden Osmanlı tarihi uzmanlarına şehrin içi ile ilgili çok değerli veriler sunuyor. Selefleri gibi, fethetmek istediği şehri iaşesini sağladığı hinterlanddan koparan Bayezid'in muhasarası sırasında, Konstantinopolis'de ortaya çıkan kıtlık, sur içinde tarıma elverişli bağ ve bahçelerin fiyatlarındaki artış, hayati ihtiyaçlarını karşılamak üzere birçok kişinin evini satmaya çalışması sonucu düşen gayri menkul fiyatları ve bu şartlardan istifade eden muhtekir ve ribahorlar, Necipoğlu'nun dikkat çektiği hususlar arasında. Türkiye'deki çok az sayıdaki Bizantinist'ten biri olan Necipoğlu'nun bu çalışması da ülkemiz tarihçileri içinde Bizantinistler'e ve Bizans tarihini bilen Osmanlı ve Selçuklu uzmanlarına olan ihtiyacımızı bir kez daha kanıtıyor. Bununla beraber, Bizans tarihi ve kaynaklarından uzak Ottomanistler olduğu gibi Osmanlı kroniklerini ancak ikinci elden kullanan Bizantinistler'in sayısının da az olmadığını belirtmemiz gerekmektedir. "Constantinople vue par les temoins de siège de 1453" adlı tebliği ile (169-177), fetih sırasındaki Konstantinopolis yapılarını o döneme şahid olanlar vasıtasıyla ele alan M. Balard, Tursun Bey ve İbn Kemal'in yazdıklarına İtalyanca bir tedkik sayesinde ulaşmış gözüküyor.

"Başkent ve hinterlandı arasındaki iletişim" ana başlığı altındaki dördüncü

bölümde, C.Foss'un "Nicomedia and Constantinople" adlı çalışması (181-190), Konstantinopolis ve Nikomedia (İzmit) arasındaki ilişkiyi inceliyor. İmparator Diokletianus'un başkent olarak kullanmasına, dini ve entellektüel bir merkez olmasına rağmen, Konstantin'in tercihini kendi adını verdiği şehir yönünde yapması, Nikomedia'yı başkentten önemli bir askeri garnizanu ve yol üzerindeki önemli komşusu olmakla yetinmeye itmiştir. Ana temayı farklı bir açıdan ele alan M. Kaplan ise, "L'hinterland religieux de Constantinople: moines et saints de banlieue d'après l'hagiographie" başlıklı tebliği ile (191-205), başkentten manevi hinterlandı, yani çevresinde bulunan ruhani kişiliklerin başkent ile nasıl bir ilişki içinde bulduklarını irdeliyor. Daha önceki bir sempozyumda Bitinya bölgesi üzerine kıymetli bilgiler veren J.Lefort,³ bu kez XII.yy.'a kadar Konstantinopolis ve Bitinya arasında kullanılan kara ve deniz yollarını ele alıyor ("Les communications entre Constantinople et la Bithynie, 207-218).

Konstantinopolis'in farklı etnik topluluklarının ana tema olduğu beşinci bölümde ise, D.Jacoby "The Jews of Constantinople and their demographical hinterland" başlıklı tebliği ile (221-232) şehrin Yahudi nüfusunun menşei ile yerleşim ve göç sebepleri üzerinde dururken; "Venetian habitatores, burgenses and merchants in Constantinople and its hinterland (twelfth-thirteenth centuries)" isimli çalışması ile C.A. Maltezou (233-241) ve "Constantinople-gateway to the north:the Russians" (243-260) ile J. Shepard, Venedikliler ve Ruslar'ı inceliyorlar.

İmalat ve ihracat ana başlığı altındaki altıncı bölümdeki tebliğler, daha çok arkeolojik sanat tarihi çalışmaları karakteri taşımakta. Sempozyuma Türkiye'den iştirak eden diğer bir katılımcı olan arkeolog Nuşin Asgari, "The Proconnesian production of architectural elements in late antiquity, based on evidence from the marble quarries" başlıklı incelemesi ile (263-288), Saraylar mermer ocaklarında ele geçen arkeolojik buluntuları tanıtıyor. J.-P. Sodin, "La Sculpture medio-byzantine: le marbre en ersatz et tel qu'en lui-meme" ile (289-311); R.B. Mason ve M.Mundell Mango "Glazed 'Tiles of Nicomedia' in Bithynia, Constantinople, and elsewhere" ile (313-331) ve J.Henderson and M.Mundell Mango "Glass at Mediaval Constantinople" ile (333-356) konu hakkında özelden genele çeşitli katkılarda bulunuyorlar.

³ "Tableau de la Bithynie au XIII siècle", *The Ottoman Emirate*, ed. by Elizabeth Zachariadou, Rethymnon 1993, 101-118.

Sempozyumun yedinci ve son ana başlığı olan “Kültürel ilişkiler” hakkında, imparatorların başkent dışına çıkışlarını ele alan M.-Fr. Auzepy'nin “Les déplacements de l'empereur dans la ville et ses environs (VIIe-Xe siècles)” adlı ilgi çekici çalışması ile (359-366) beraber D. Feissel'in, “Aspects de l'immigration à Constantinople d'après les epitaphes protobyzantines” (367-377) başlıklı tebliği, I.Hutter'in Bitinya orijinli yazmalar konusunda bilgi verdiği, “Scriptoria in Bithynia” (379-396) adlı incelemesi ve P.Karlin-Hayter'in “A note on bishops, saints and proximity to Constantinople” isimli tebliği (397-409) yer alıyor.

Konusu ve tartışma temaları çok iyi belirlenmiş bu sempozyumun, aynı konuyu ele alan bir benzerinin Osmanlı İstanbul'u için tertib edilmesi en içten dileğimizdir.

Gültekin YILDIZ

Christine SCHIRRMACHER: Mit den Waffen des Gegners. Christlich-muslimische Kontroversen im 19. und 20. Jahrhundert dargestellt am Beispiel der Auseinandersetzung um Karl Gottlieb Pfanders 'Mîzân al-haqq' und Rahmatullâh ibn Halîl al-Utmânî al-Kairânawîs 'Izhâr al-huqq' und der Diskussion über das Barnabasevangelium, Berlin 1992, 437 Sahife.

Bonn Üniversitesinde bir doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma Klaus Schwarz Verlag'ın İslâmî Araştırmalar Serisi'nin 162. cildi olarak yayımlanmıştır.

Schirmacher “*Düşmanın silâhıyla*” diye adlandırdığı bu çalışmasında, 19. ve 20. yüzyıldaki hıristiyan-müslüman tartışmalarını Karl Gottlieb Pfander'in ‘*Mîzân al-haqq*’ ve Rahmatullâh ibn Halîl al-Utmânî al-Kairânawî'nin ‘*Izhâr al-haqq*’ ve Barnabas incili hakkındaki münakaşaları örnekleriyle ele alıp incelemiştir.

Schirmacher çalışmasının giriş kısmında (s. 4-17) misyonerlik faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir. 1829 yılında Pfander'in ‘*Mîzân al-haqq*’ adlı eserinin yayınlanmasıyla tartışma ilk defa hıristiyan misyonerleri tarafından başlatılmıştır. Pfander, 40 yıl boyunca misyoner olarak Pers-Rus Kafkas bölgesinde, Hindistan'da ve İstanbul'da görev yapmıştır. Fakat bugün Pfander Avrupa'da neredeyse tamamen unutulmuştur, oysa İslam Dünyası'nda günümüze kadar hâlâ aktüel kalmıştır. Pfander'in bu eserine ve diğer faaliyetlerine tepki olarak, bulunduğu yerlerdeki misyonerlik istasyonları kapatılmış, kendisi ve arkadaşları sınırışı edil-